

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA
KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

Rok XIII: 2015

Nr 24 (436)

Data odczytu: 24.06.2015 r.

Data wydania: 24.06.2015 r.

=====

994. spotkanie

Katarzyna Błaszczyk,
Włodzimierz Błaszczyk,
Maciej Stachowicz,
Marek Szajerka – (red. tekstu)

Grudziądzkie mosty średniowieczne

WPROWADZENIE

Mosty z natury rzeczy powstają jako dzieła inżynierii, przeznaczone są do zaspokojenia wymogów komunikacji kołowej lub pieszej. Jednocześnie ich konstrukcje budowlane tworzą formy architektoniczne, zazwyczaj aktywnie kształtujące otaczający krajobraz. W formach przestrzennych mostów dostrzegamy ogólne tendencje charakteryzujące stopień rozwoju technologii budowlanych a także nurty architektoniczne epoki. Kształty przestrzenne mostów są determinowane konkretnym przeznaczeniem danego obiektu i charakterem jego powiązań z otoczeniem. Mosty to nie tylko nie tylko problemy techniczne związane z ich budową, wymagające rozległej wiedzy fachowej, to także fascynacja tymi niezwykle budowlami oraz niedowierzania i obawy towarzysząc ludziom, którzy z nich korzystają. Mosty były w kręgu zainteresowań prozaików, poetów, malarzy i innych przedstawicieli sztuki. Bardzo często były one tematem baśni, legend i przepowiedni.

**Most Bramy Toruńskiej.
Fragment najstarszego
fragmentu przęsła,
wykonanego z cegły
romańskiej, zapewne 1 poł.
XIII w. Stan w 2004 r.**

Zanim zaczęto budować jakiegokolwiek trwale przeprawy, od najdawniejszych czasów i stosunkowo długo korzystano z brodów. Ich rozmieszczenie wyznaczało pierwotne szlaki handlowe i strategiczne. Samo słowo **bród**, o prasłowiańskim rodowodzie, jest poświadczony w polszczyźnie od XIV wieku, właśnie w znaczeniu „płytkie miejsce w rzece lub jeziorze, przez, które można przejść lub

przejechać¹. Staropolskie słownictwo świadczy również o dawności istnienia w naszej przestrzeni społecznej stałych, budowanych przepraw przez rzekę, łączących oba jej brzegi. Mamy trzy podstawowe nazwy: kładka, most oraz ława, ławka – wszystkie poświadczane od czasów istnienia zachowanych źródeł pisanych po polsku, wszystkie też są rodzime, o szerszym zasięgu słowiańskim i prasłowiańskiej genezie².

Most Bramy Bocznej. Widok ogólny. Stan z 19.09.2014 r.

Z trzech podstawowych nazw przepraw przez przeszkodę wodną dwie, to jest kładka i ławka, przegrały konkurencję z nazwą **most**. Ta ostatnia od XVI wieku zyskała pierwszeństwo: odnosi się do mostów różnej wielkości i różnego rodzaju³. Nazwa **most** w źródłach staropolskich, zwłaszcza w aktach miejskich, m.in.,

poznajskich, warszawskich i mazowieckich występują już w XIII wieku – jako „drewniany pomost nad wodą, prawdopodobnie także i bród umocniony na stałe kamieniami, jak też i grobla usypana przez wodę czy bagna”⁴.

Aż do XVIII wieku w słabo zaludnionym państwie polskim, w małym stopniu budowano mosty drewniane, zaś te, które były, znajdowały się w złym stanie. Mostów murowanych prawie nie realizowano, gdyż były to bardzo kosztowne inwestycje, które często przekraczały możliwości ekonomiczne niewielkich miast i słabej władzy centralnej⁵. Mosty kamienne budowano natomiast na dobrze rozwiniętych gospodarczo i zurbanizowanych ziemiach, które od 1339 r. pozostawały poza granicami państwa, np. Dolnego Śląska, gdzie zachowały się konstrukcje tego typu: w Kłodzku, Bardzie Śląskim, Łądku Zdroju oraz bardzo liczne małe mosty drogowe z wieków XVII-XVIII. W drugiej połowie XV wieku, we Wrocławiu zaczęto zastępować mosty drewniane mostami kamiennymi, później budowano nowe, np. most na Ostrów Tumski, most na Oławie⁶. W innych regionach Polski bardzo często inwestorami byli Krzyżacy lub duchowni, np. most ceglany w Reszlu, zbudowany w drugiej połowie XIV w. przez rzeczkę Izere, którego finansowali biskupi warmiń-

Most Bramy Bocznej. Widoczny szew między murami arkadowymi. Stan z 19.09.2014 r.

¹ K. Handke, *Polskie nazwy przepraw przez rzekę*, w: *Mosty. Dzieła sztuki i inżynierii. Zabytki. Materiały sesji naukowej* Warszawa 25-26.05.2000 r., pod redakcją Bożeny Wierzbickiej, Warszawa 2001, s. 13.

² Tamże, s. 14.

³ Tamże, s. 15.

⁴ Tamże, s. 14.

⁵ K. Dumala, *Mosty kamienne. Sztuka przeszłości*, w: *Mosty...*, op. cit., s. 36 – 37.

⁶ K. Dumala..., op. cit., s. 36; J. Jankowski, *Mosty w Polsce i mostowcy polscy (od najdawniejszych czasów do końca I wojny światowej)*, Wrocław 1973, s. 17, 67.

scy i Krzyżacy⁷. Z uwagi na wysokie wymagania umiejętności inżynierskich przy budowie mostów, oraz potrzeba dużych nakładów ekonomicznych, te rodzaje budowli były bardzo często wizytówką danej miejscowości. Mosty murowane częściej budowano w dobrach kościelnych aniżeli w świeckich. Tak też było ze średniowiecznymi mostami grudziądzkimi, które korespondują z biskupią metryką miasta.

Mosty grudziądzkie to nie tylko, ten najważniejszy, most kolejowo – drogowy przez Wisłę, budowany w latach 1876-1879 ale także te średniowieczne, które znajdowały się w mieście, a których już nie ma, a zostały po nich pewne elementy, detale, znane często tylko znawcom i miłośnikom historii miasta. Mosty te można zaliczyć do najstarszych tego typu budowli w Polsce. Uznawany za najstarszy w Polsce most gotycki, znajduje się Kłodzku na Młynówce i pochodzi zapewne z końca XIV w.⁸ Analizując średniowieczne mosty grudziądzkie, ich pozostałości, można prześledzić ewolucję budownictwa mostowego, od naśladownictwa rzymskiego akweduktu do rozwiniętej formy mostu łukowego.

ŚREDNIOWIECZNE MOSTY GRUDZIĄDZA

Widok na trzeci mur arkadowy
w głębi, odpowiednik łagi głównej
w resorze

W Grudziądzu i okolicy pisana tradycja budownictwa mostowego sięga XIII wieku. Już w przywileju lokacyjnym miasta z 18.06.1291 r. (nie zachował się w oryginale, znany jest z XV-wiecznej kopii w języku niemieckim, prawdopodobnie w tłumaczeniu z łacińskiego oryginału²²), jest informacja o istniejących od dłuższego czasu mostach. Przywilej lokacyjny wymienia, także zastane fortyfikacje, fosy i bramę. Lokacja Grudziądza w dużym stopniu związana była z występowaniem w tym miejscu dogodnej przeprawy przez Wisłę.

„(...) Daliśmy miastu Grudziądżowi na ogólny pożytek (obszar) ciągnący się po prawej ręce od bramy, która tam jest widoczna, ku rzece zwanej Osą aż do pola braci i od tegoż pola trzy sznurki ku moczarom do pewnego rowu, a dalej przez rów (leżący) koło rowu (już) wymienionego na odległość jednego sznura dróżkę, którą można dojść do jeziora, które zwie się Tuszewo, od którego zaś jeziora w górę aż do pewnego **mostu**, który wiedzie do wsi zwanej Kyckholcz, od tego zaś **mostu** znów do jeziora, zwanego Piaski, i w górę od granicy (dóbr) pewnego Polaka, który zwie się „Strupes”, a od granicy tegoż Polaka w dół aż do Wisły i Wisłą w dół aż do zamku, gdzie miasto się kończy...”²³.

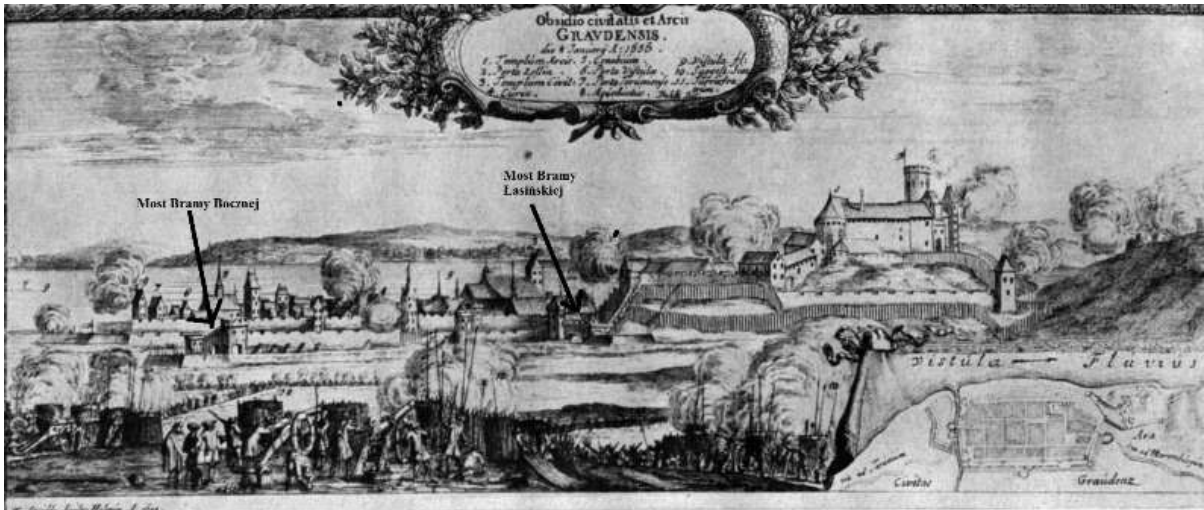
⁷ K. Dumala..., op. cit., s. 36.

⁸ W książce, *Mosty. Dzieła sztuki...*, op. cit., autor K. Flaga w podpisie swojego zdjęcia mostu na Młynówce w Kłodzku umieścił datę 1390 r.

²² M. Biskup [red.], *Ziemia chełmińska w przeszłości*, Toruń 1961, s. 39 – 40.

²³ S. Reszkowski, *Lokacja i polokacyjne przemiany miasta Grudziądza*, Rocznik Grudziądzki, t. IX/1985, s. 7.

O pisanej tradycji budownictwa mostowego świadczą również nazwy, niektórych okolicznych wsi; Szembruk, w języku niemieckim Schönbrück, to w dosłownym tłumaczeniu piękny most. Niedaleko tej miejscowości położona jest wieś o nazwie Nowe Mosty, dosłowne tłumaczenie nazwy niemieckiej Neuebrücken. Także nazwa, leżącej przy granicy obecnego miasta Kłodki, jest zniekształceniem pierwotnej nazwy Kłodka. W tym przypadku była to przypuszczalnie kłoda (kloc), kładka przerzucona przez Osę²⁴. Po tych mostach, poza śladami nazewnictwa nic nie pozostało.

Mosty bram Bocznej i Łasińskiej (Kwidzińskiej) na panoramie z 2 poł. XVII wieku.

Natomiast w samym Grudziądzu zachowały się dwa ceglane mosty rozebranych 150 lat temu bram Toruńskiej i Bocznej, są one dostępne dla badań naukowych i do zwiedzania. Mosty szyi Bramy Toruńskiej – u wylotu ulicy Klasztornej oraz most przy Bramie Bocznej (używana jest także nazwa Brama Kikolska²⁵) – rejon skrzyżowania ulic Murowej i Mickiewicza. W 1941 r. odkryte zostały przez archeologa Hansa Jacobiego²⁶ resztki ceglanoego mostu na Górze Zamkowej. Nie potwierdzone są, zaś dane, że Brama Łasińska (wylot ulicy Starej) także posiadała murowany most²⁷.

Najstarszym mostem grudziądzkim i jednocześnie jednym z najstarszych w Polsce jest **most szyi Bramy Toruńskiej**. Most Bramy Toruńskiej na obrazie

²⁴ K. Handke, *Polski...*, op. cit..., s. 14; M. Szajerka, *Mosty średniowieczne w Grudziądzu*, Kalendarz Grudziądzki 2001, s. 89.

²⁵ K. Miller, *Grudziądz miasto nad Wisłą*, Grudziądz 2003, s.10.

²⁶ H. Jacobi w 1943 r. na Politechnice Gdańskiej obronił pracę doktorską pt.: *Die Ausgrabungsergebnisse der Deutschordensburgen Graudenz und Roggenhausen*. Pracę opublikowano w 1996 r. w Braubach.

²⁷ M. Szajerka, *Mosty...*, op. cit., s. 89 – 90; M. Szajerka, *Plany Grudziądza i Warszawy*, w: *Spotkania z Zabytkami*, nr 2: 2000, s.13. Po napisaniu tego artykułu i jego wydrukowaniu okazało się, iż w opublikowanej pracy H. Jacobiego jest błąd. Badacz ten nie prowadził badań archeologicznych przy Bramie Wodnej. Okryty przez niego most był zbudowany na suchej fosie, która oddzielała zamek wysoki od przedzamcza. W artykule z 2000 r. jest błędna informacja, że był jeszcze most przy Bramie Wodnej, (informacja uzyskana od autora artykułu M. Szajerki). X. Froelich odnotował, iż w 1810 r. zamierzano rozebrać przy Bramie Kwidzińskiej most kamienny o nazwie *Drumbrücke*, ponieważ przy silnych opadach tamował spływ wody. Woda bowiem zalewała okoliczne domy i piwnice (X. Froelich, *Geschichte des Graudenzers Kreises*, Bd. I, s. 145).

olejnym uwiecznił w 1901 r. malarz Gustav Breuning²⁸. Malarza tego można uznać za wiernego obserwatora obiektu, gdyż mieszkał on w latach 1860-1902 przy ul. Klasztornej 4, której most ten był przedłużeniem. W latach dziewięćdziesiątych XIX w., w związku z budową linii tramwajowej Brama Toruńska została rozebrana a most zmodyfikowany. Jego budowę można datować na pierwszą połowę XIII wieku. Datowanie mostu Bramy Toruńskiej jest bardzo ułatwione, gdyż zdradzają go dwa nakładające się na siebie łuki, z których dolny wykonany jest cegły charakterystycznej dla pierwszej połowy XIII w. Na ten łuk nałożono drugi wykonany z grubej palcówki gotyckiej. Z cegły tej wykonano także przypory oraz inne obiekty w Grudziądzu datowane na XIV i XV w.

Most Bramy Toruńskiej na panoramie J. Steinera, z 1 poł. XVIII wieku.

Podobną konstrukcję posiada most Bramy Krakowskiej w Warszawie, zbudowany w 2 połowie XV w. nad fosą przy murze obronnym przebiegającym przez teren obecnego Placu Zamkowego. W XVII w. obiekt ten został odbudowany, odkryto go dopiero w 1977 r. podczas wykopalisk archeologicznych²⁹. Datowanie mostu grudziądzkiego pociąga za sobą datację mostu warszawskiego.

Analizując mosty grudziądzki i warszawski można wysnuć wniosek, iż były to mosty łukowe, wykorzystujące konstrukcję muru arkadowego o grubości około 1 – 3 metra.

Na ten mur nakładano drewniany pomost, którego celem było poszerzenia mostu, – choć nie ma na to bezpośrednich dowodów. W okresie późniejszym przebudowano je na całkowicie murowane, grudziądzki w XIV – XV w., a warszawski jest domniemaną rekonstrukcją z przełomu lat 70/80 XX w. Mosty te, o tym rodzaju konstrukcji nawiązywały bezpośrednio do rzymskich akweduktów³⁰.

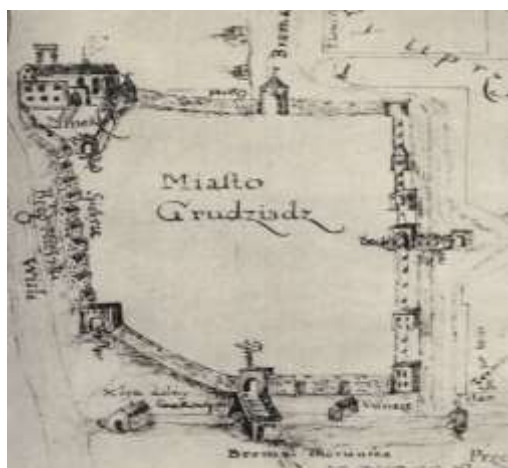
²⁸ J. Drozdowska, *Grudziądz, widoki miasta, Grudziądz 2001*, 28. Widok na Bramę Toruńską, 1901 r.

²⁹ M. Szajerka, *Mosty...*, op. cit., s. 89 – 90; M. Szajerka, *Plany Grudziądza i Warszawy*, w: *Spotkania z Zabytkami*, nr 2: 2000, s.13.

³⁰ M. Szajerka, *Mosty...*, op. cit., s. 90; M. Szajerka, *Plany...*, s. 13.

AKWEDUKT, wodociąg (bezciśnieniowy), zaliczany do mostów, doprowadzający wodę, głównie ze źródeł, dzięki wyzyskiwaniu spadku terenu, budowany w starożytnym państwie rzymskim, odcinkami na arkadach. Nie wdając się w rozważanie odmienności podstawowej funkcji most – komunikacyjnej i akweduktu – prowadzenia wody, należy wskazać na znaczne podobieństwo konstrukcji mostu arkadowego do naziemnych fragmentów akweduktów. Sporadycznie funkcje akweduktu i mostu były zawarte w jednej budowli. Na przykład w XVIII w. poszerzono, dla prowadzenia drogi, dolny poziom akweduktu wzniesionego w 19 roku p.n.e. wodociągu zaopatrującego rzymskie Nemausus, obecnie Nimes w południowej Francji. Akwedukty były znacznie większymi niż mosty dziełami inżynierskimi. Nierzadko ich długość sięgała 100 km, lecz odcinki wsparte na arkadach zwykle nie przekraczały 10 % całkowitej długości wodociągu. Zachowały się pozostałości około 200 rzymskich akweduktów³¹.

Nośność mostu arkadowego zwiększano poprzez dolożenie kolejnego muru arkadowego. Widocznym tego przykładem jest **most przy Bramie Bocznej**, obecnie pod ulicą Mickiewicza (ryc.10) oraz most Bramy Krakowskiej w Warszawie.

Mosty Bramy Toruńskiej i Bramy Bocznej na planie Grudziądza z XVIII wieku.

Z mostu tego na prawą stronę wiódł trakt do browaru, a w lewą stronę do słodowni. Most ten posiadał duże znaczenie gospodarcze. Jego budowę można datować na koniec XIII w. Nie był on przedłużeniem szyi Bramy Bocznej, rozebranej 150 lat temu, jak wynikałoby to z XVII-wiecznego miedziorytu szwedzkiego historyka Puffendorfa, ale został wykorzystany jako fundament arkadowy jednej z jej ścian. Most Bramy Bocznej był w pobliżu słodowni, stąd też jego znaczenie gospodarcze, i ma dwa łuki spięte razem, dzięki czemu większa jest jego nośność³².

Te dwa średniowieczne grudziądzkie mosty pokazują jakie etapy przechodziło budownictwo mostowe, od naśladownictwa akweduktu rzymskiego w początkowym okresie do rozwiniętej formy mostu łukowego w późniejszym czasie.

Mosty murowane częściej budowano w dobrach kościelnych aniżeli w świeckich. Krzyżacy preferowali mosty zwodzone. Mosty grudziądzkie korespondują z biskupią metryką miasta. Z planu z 1772 r. można wyczytać, iż przez most Bramy Toruńskiej, w prostej linii wiódł trakt do stajni biskupa, położonej w środku południowej pierzei rynku³³.

³¹ *Encyklopedia Popularna PWN*, Warszawa 1982; K. Dumala, *Mosty kamienne...*, op. cit., s. 23 – 28; Z. Wasiułyński, *O architekturze mostów*, Warszawa 1971, s. 292.

³² M. Szajerka, *Mosty...*, op. cit., s. 89 – 90; M. Szajerka, *Plany...*, op. cit., s. 13.

³³ M. Szajerka, *Mosty...*, op. cit., s. 91

GRUDZIĄDZ I WARSZAWA NA PLANACH

Analizując dostępne średniowieczne plany Grudziądza i Warszawy, można stwierdzić, że istnieje bardzo duże podobieństwo między rozplanowaniem tych starych miast. Już w 1930 r. taki pogląd wyraził prof. Oskar Sosnkowski z Politechniki Warszawskiej w artykule „Powstanie, układ i cechy charakterystyczne sieci ulicznej na obszarze Wielkiej Warszawy”. Do poglądu tego nawiązywali także inni badacze:

Panorama Grudziądza F. Bilsa.

Michał Walicki, Eugeniusz Szwankowski, Jerzy Frycz. Prace badawcze nad genezą Grudziądza wskazują, że analogie grudziądzko – warszawskie nie są przypadkowe³⁴. Nie wyjaśnioną do dziś zagadką jest milczenie źródeł krzyżackich o Grudziądzu w XIII w., chociaż wiadomo, że istniał już w 1222 r. Koniec XX w. przyniósł przełomowe wiadomości na temat rodowodu Grudziądza. Nie jest to rodowód krzyżacki, lecz rodowód ten, jest ściśle powiązany

z cystersami oraz postacią św. Chrystiana, biskupa misyjnego w Prusach (pierwsza połowa XIII w.). Tym przełomem była praca dr hab. Krystyny Zielińskiej-Melkowskiej, „Lokacja Grudziądza w roku 1291 – studium historyczno-archiwalne” (Toruń 1991). Konsekwencje badań nad dziejami Grudziądza dotyczą również innych miast, w szczególności ziemi chełmińskiej i Pomezanii, ale również Warszawy. Umownie bez poparcia źródłowego pisano, że od około 1230 r. Grudziądz należał do Krzyżaków. Obecnie ta sprawa wyjaśniła się. Otóż Grudziądz należał do biskupa misyjnego Prus, a następnie do 1255 r. był siedziba biskupa pomezkańskiego. Na przełomie 1255 i 1256 r., biskup pomezkański Ernest zamienił z Krzyżakami Grudziądz na Kwidzyn i tam przeniósł swoją siedzibę, natomiast do tego czasu była to enklawa biskupia w dobrach krzyżackich. Tutaj znajduje się pierwszy wspólny mianownik Grudziądza i Warszawy, bowiem miasta te nie miały charakteru miast otwartych, ale były miastami rezydencjonalnymi³⁵.

W pierwszej połowie XIII w., w widłach Osy i Wisły powstał biskupia rezydencja, obsługiwana przez konwersów, którą naśladowali ówczesni możni, w tym książęta mazowieccy. Grudziądz jako zespół klasztorny i rezydencja biskupia przeżywała swój rozkwit w latach 1222-1255, szczególnie do 1245 r., kiedy władał nim biskup misyjny Prus, legat papieski Chrystian, cysters z Łekna, związany także z Oliwą. Biskup ten był bardzo ważnym partnerem politycznym dzielnicowych książąt i stąd należy przypuszczać, że naśladowanie go przez książęta było formą nobilitacji. I właśnie to naśladowanie jest widoczne w rozplanowaniu rezydencjonalnej Warszawy. Gdy na plan Grudziądza z XIII w. nałożony zostanie plan War-

³⁴ M. Szajerka, *Plany...*, op. cit., s. 12.

³⁵ Tamże, s. 12 – 13.

szawy z tego okresu, **to okaże się on odręcną kopią planu Grudziądza.** W obydwu wypadkach, idąc od strony zamków w kierunku miasta, na osi znajdowały się dwa kwartaly, które nie zostały zajęte przez budownictwo miejskie. W Grudziądzu był to Stary i Nowy Rynek³⁶, w Warszawie – kolegiata i Stary Rynek.

Gdanisko południowe przy klasztorze benedyktynek.

Bliźniacze położenie tych kwartałów w Grudziądzu i Warszawie jest godne zastanowienia, tym bardziej że kościoły farne w tych miastach były już po ich wytyczeniu. Pierwotnie kościoły farne (parafialne) obydwu miast p[od wspólnym weniem św. Jerzego były poza murami miejskimi. Obydwa miasta miały także przedmieścia o nazwie Freta, Fryta, pochodne od słowa „bracia”. Szczególne znaczenie dla Warszawy ma gotycki most na Placu Zamkowym, którego odpowiednik znajdował się w Grudziądzu. Budowę tych mostów można datować na XIII w. W przypadku Warszawy jej rozplanowanie można wiązać z osobą księcia Konrada Mazowieckiego, który w 1241 r. pierwszy raz wymienił Warszawę w dokumencie³⁷. Gdy w 1977 r. odkryty został w Warszawie most pod Placem Zamkowym, podjęto decyzję o jego odbudowie i ekspozycji. Patrząc na ten obiekt można żałować, że wcześniej nie zinwentaryzowano mostów grudziądzkich. Aczkolwiek nie ma na to bezpośrednich dowodów, to jednak porównanie grubości przęsła mostu warszawskiego z przęsłami mostów grudziądzkich wskazuje, że na mur arkadowy grubości około 1 metra nakładano drewnianą konstrukcję poszerzającą most. Obecny most warszawski jest współczesną domniemaną rekonstrukcją, ale dzięki wyeksponowaniu oryginalnego muru arkadowego ma wybitne znaczenie w skali ogólnopolskiej.

Jeśli potwierdzą to dalsze badania naukowe, to dwa średniowieczne mosty grudziądzkie i most warszawski będzie można zaliczyć do najstarszych mostów murowanych w Polsce.

Obecnie podstawą do stwierdzenia, że są to mosty z XIII w., w przypadku mostu Bramy Toruńskiej z jego 1 połowy jest obecność cienkich cegieł, znormalizowanych, wg miar średniowiecznych o proporcjach: stopa x pół stopy x ćwierć stopy. W przypadku cegieł w zamkach krzyżackich tych proporcji tak ściśle nie przestrzegano. Cegły te występują w najniższych partiach średniowiecznych budowli w Grudziądzu (ryc. 13, 14). Natomiast przy poszerzaniu mostu Bramy Toruńskiej, tak jak w przypadku górnego luku, zastosowano palcówkę krzyżacką, cegłę większą od poprzedniej. Świadczy to o poszerzeniu mostu po roku 1255, kiedy Grudziądz przeszedł pod władanie krzyżackie (ryc. 17).

Mosty grudziądzkie w świetle przeprowadzonego procesu datacji kwalifikują się na 1 połowę XIII w., czyli w przypadku Warszawy odpowiada to wzmiance

³⁶ Nazwy te wprowadzono w 2 połowie XIX w.

³⁷ M. Szajerka, *Plany...*, op. cit., s. 13.

o niej z 1241 r., z czasów księcia Konrada Mazowieckiego. Występuje tu zbieżność czasowa z okresem kontaktów księcia z biskupem Chrystianem.

Wg J. Chudziakowej w budownictwie ceglany występowały dwa nurty; Pomorze powiązane było z terytorium meklemburskim i Dania, natomiast Małopolska i Śląsk z budownictwem północnowłoskim³⁸. Badaczka ta uznała, że wymiary cegieł średniowiecznych posiadają niewielkie znaczenie w datacji obiektu. Odmienne zdanie zaprezentowali M. Biskup i G. Labuda, którzy zaznaczyli, że cegielnie krzyżackie wyrabiała cegłę w formie 9 x 15 x 32³⁹. Natomiast Z. Świechowski w przypadku klasztoru cysterskiego w Kolbaczu nie stwierdził wymiarów większych jak 30 x 13-13,5 x 7,5-8-8,5. Znajdują się tam również cegły o wymiarach 26,5-27 x 12,5 x 8-8,5⁴⁰. W przypadku Grudziądza jest wiele przykładów stosowania wymiarów kolbackich, np. przęsło mostu Bramy Toruńskiej (29 x 14 x 6,5-7,5), przęsło ganku gdańska Bramy Zamkowej (28 x 14 x 7-9), Brama Wodna (30 x 13,5 x 9), Brama Gnojna – II kondygnacja pod ziemią, ściana od strony miasta (25 x 12 x 7).

Przęsło Mostu Bramy Krakowskiej w Warszawie przy Placu Zamkowym, wzorowanego na mostach w Grudziądzu.

Badaczy, w przypadku mostu Bramy Toruńskiej wprowadza zapewne w błąd wiązanie cegieł, zwane kowadelkowym, gdzie przemiennie występują warstwy wozówek i główek. Przyjmuje się, iż w Polsce występuje ono od XVI w.⁴¹ W Grudziądzu są dowody, że było już w średniowieczu. Zastosowano je w dolnych partiach kościoła p.w. św. Mikołaja, murze cmentarnym z XIII w., Bramie Wodnej z XIII-XIV w., spichrzach XIV- XVIII w.

ZAKOŃCZENIE

Przedstawione w tekście stwierdzenie o pionierskiej roli Grudziądza i Warszawy w dziele budownictwa mostowego jest uzasadnione, tym bardziej że w Grudziądzu można prześledzić całą ewolucję budownictwa ceglano- kamiennego. Miasto to właśnie cegle, występującej pod określeniem gruda, czyli stwardniała ziemia, od 1222 r. zawdzięcza swą nazwę. Rangę mostów grudziądzkich podnosi fakt, iż za najstarszy murowany most w Polsce, w literaturze przedmiotu uchodzi most kamienny w Kłodzku, nad rzeką Młynówką, z drugiej połowy XIV w. Natomiast mostu gru-

³⁸ J. Chudziakowa, *Kilka uwag na temat metod i podstaw datowania architektury murowanej*, *Archaeologia Historica Polona*, t. VIII: 2000, s. 310 – 311.

³⁹ M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje Zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka – społeczeństwo – państwo-ideologia*, Gdańsk 1986, s. 232.

⁴⁰ Z. Świechowski, *Budownictwo romańskie w Polsce. Katalog zabytków*, Wrocław 1963, s. 84.

⁴¹ P. Stępień, *Ilustrowany słownik elementów architektonicznych(2)*, w: *Spotkania z Zabytkami*, nr 5:1989, s. 56.

dziądzkiego nie ujęto nawet w *Katalogu Zabytków*⁴². W Polsce bez Grudziądza i Warszawy wg literatury przedmiotu zachowało się pięć mostów średniowiecznych. Grudziądz posiada trzy mosty. Dwa są dostępne do badań i użytkowane⁴³.

Most Bramy Toruńskiej posiadał też znaczenie polityczne. Trwale bowiem połączył część staropruskiej Pomezanii z ziemią chełmińską⁴⁴.

Architektura ceglana Grudziądza, w tym jego średniowieczne mosty wzbogacają także dorobek cystersów na tym obszarze. Praktycznie nieznanym jest fakt, że jeszcze w XVIII w. były silne powiązania Grudziądza z klasztorem cysterskim w Oliwie. Proboszcz kościoła p.w. św. Mikołaja w Grudziądzu, (latach 1696-1705), dziekan Kazimierz Dąbrowski był od 1703 r. jednocześnie opatem oliwskim (opat w latach 1703-22). Kościół ten był wykluczony z gestii biskupa chełmińskiego i sprawozdania finansowe, np. w 1786 r. przesyłano do Oliwy⁴⁵.

Epilog do poglądu K. Błaszczyk z 2010, 6 lat po napisaniu przez nią pracy o mostach.:

Jeśli potwierdzą to dalsze badania naukowe, to dwa średniowieczne mosty grudziądzkie i most warszawski będzie można zaliczyć do najstarszych mostów murowanych w Polsce.

W 2010 r. student Politechniki Gdańskiej Maciej Stachowicz napisał pracę zaliczeniową pt.: *Koncepcja remontu konserwatorskiego Mostu Bramy Toruńskiej*.

W pracy tej M. Stachowicz wyeksponował romańskie cechy Mostu Bramy Toruńskiej oraz podał też informacje o Moście Bramy Bocznej. W środowisku akademickim zaczyna się rozpowszechniać pogląd, że jest to najstarszy zachowany most murowany w Polsce z XIII w., może nawet z jego pierwszej połowy. W Grudziądzu jest jeszcze drugi most o identycznej konstrukcji przeszła, most Bramy Bocznej. Pana M. Stachowicza zainteresowało w nim to, że jego przeszło zostało wtórnie wykorzystane jako fundament Bramy Bocznej. O moście Bramy Toruńskiej, cytat z pracy, s. 6:

Charakterystyka obiektu

3.1. Opis techniczny

Rozważany obiekt wchodził w skład de facto tzw. Zespołu bramnego złożonego z:

⁴²T. Chrzanowski, M. Kornecki (red.) *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce. Powiat grudziądzki*, t. XI, z. 7, Warszawa 1974. Most Bramy Bocznej został odkryty i zinventaryzowany w 1999 r.

⁴³ Most Bramy Toruńskiej dla ruchu pieszego oraz kołowego i most Bramy Bocznej dla ruchu pieszego (znajduje się pod chodnikiem) i znaczna część mieszkańców Grudziądza nie wie nawet o jego istnieniu. Most Bramy Zamkowej czeka na ponowne odsłonięcie i rekonstrukcję. Niewątpliwie byłby wielką atrakcją Góry Zamkowej.

⁴⁴ 22 grudnia 1255 r. (lub 22 stycznia 1256 r.) biskup pomezkański Ernest oddał Grudziądz Krzyżakom i przeniósł swoją siedzibę oraz katedrę do Kwidzyna. Średniowieczny Grudziądz w obrębie murów jest położony w dawnych widłach Osy.

⁴⁵ Archiwum parafialne kościoła p.w. św. Mikołaja w Grudziądzu. *Visitationes 1643-1787*; M. Szajerka, *Szkola biskupa misyjnego Prus św. Chrystiana – przyczynek do dziejów szkolnictwa wyższego w Polsce*, Piotrkowskie Zeszyty Historyczne, t. V: 2003, s. 78.

- *baszty bramnej (zachowana ściana wschodnia)*⁴⁶
- *murowanego mostu*
- *baszty przedbramia (zachowana, obecnie kamienica przy Al. 23 Stycznia 10)*
- *parchamu*
- *Baszt Browarnej*

Na konstrukcję mostu składał się pierwotnie mur arkadowy o grubości 1-3 m, na który nakładano drewniany pomost. W okresie późniejszym most przebudowano na całkowicie murowany z ceglanyimi balustradami. Na konstrukcję mostu składają się dwa łuki arkadowe. Łuk dolny wykonany jest z charakterystycznej dla 1 poł. XIII w., cegły o wymiarach 27-29 x 12-13 x 5,5 cm i grubości 1,28 m. Przeprowadzony na przełomie sierpnia i września 2002 r. remont nawierzchni drogowo-tramwajowej ul. Klasztornej pozwolił na pomiar odkrywki wykonanej w konstrukcji, z której wynika, że bezpośrednio pod jezdnią przęsła wykonane jest z cegły o wymiarach 29x14 x 6,5-7,5 cm i posiada grubość ok. 3 m. rozpiętość przęsła wynosi 5,5 m.

Drugie przęsło od strony wschodniej nie zachowało się. Długość mostu szacuje się na ok. 20 m. Przęsło mostu nie pokrywało się z przęsłami Bramy Toruńskiej, co świadczyć może o jego wcześniejszym powstaniu. Część jezdni wyposażona jest w nawierzchnię drogowo-kolejową oraz chodniki. Ruch samochodowy odbywa się jednokierunkowo, natomiast tramwajowy w sposób wahadłowy. Brama Toruńska została rozebrana w XIX w., z powodu wprowadzenia w mieście konnej sieci tramwajowej (13 czerwca 1896 r.).”

O Moście Bramy Bocznej, s.10.

Most Bramy Toruńskiej wchodził w skład tzw. zespołu bramnego, który w większości nie przetrwał. Warto jednak podkreślić, że ja pewnie most istniał i ma przedkryżackie korzenie, co może sugerować jego pierwotne odchylenie w kierunku zachodnim, czego nie można zaobserwować obecnie.

Innym grudziądzkim mostem, który można datować na 1 poł. XIII w. jest most, nieistniejącej dziś, Bramy Bocznej, która była zlokalizowana pod chodnikiem ul. Mickiewicza 3. Jego historia jest o tyle ciekawa, że konstrukcję łuku arkadowego wykorzystano jako fundament dla ściany północnej baszty bramnej Bramy Bocznej, więc jest to most pod Bramą Boczna.

Walory mostów wg M. Stachowicza, s.10-11.

4.4. Wartość historyczna

Losy Mostu Bramy Toruńskiej wiążą się ściśle z losami miasta na przestrzeni wieków. Najciekawsze są ze względu na swoją enigmatyczność, najstarsze dzieje, tzn. okres misji chrystianizacyjnych do Prus. Okres ten, ze względu na znikome źródła historyczne, został słabo zbadany i zdarzają się tzw. „czarne plamy” w historii. Dzięki Mostowi Bramy Toruńskiej w Grudziądzu oraz jego replice – Mostowi Przedbramia Bramy Krakowskiej w Warszawie można prześledzić ewolucję mostownictwa od czasów naśladownictwa rzymskiego akweduktu (wąski mur arkadowy), poprzez spinanie murów arkadowych, następnie użyte przęsło w formie fundamentu dla

⁴⁶ W latach 2014-2015 zatynkowano średniowieczny łuk ceglany portalu furty w tej ścianie. Furta prowadziła na Plac Miejski. Przyp. M. Szajerka.

tunelu, a kończąc na rozstawieniu murów arkadowych i wypełnieniu powstałej przestrzeni pomostem.

Znaczenie historyczne Mostu Bramy Toruńskiej oraz mostu Bramy bocznej polega również na tym, że są to jedne z najstarszych murowanych mostów w Polsce. W literaturze przedmiotu za najstarszy uchodzi obecnie most kamienny w Kłodzku nad młynówką. Promocja zabytków wymusiłaby zmianę poglądów w tej materii a przy okazji stanowiłaby dobrą reklamę dla miasta. Nagłośnienie sprawy rozpatrywanego obiektu spowodowałoby rewolucję w poglądach na temat historii Grudziądza – skłonienie się do poglądu X. Froelicha, który identyfikował Grudziądz z castrum Christburgiem, zagospodarowanym przez cystersów z Łekna na potrzeby stworzenia miasta-klasztoru dla misji pruskiej. Uznanie Grudziądza jako kresowej twierdzy – przetrzucony przez „Starą” Osę (pradolinę dzisiejszej rzeki Osy, która stanowiła granicę między ziemią chełmińską a pogańską Pomezanią) Most Bramy Toruńskiej tworzył połączenie z Prusami – niewątpliwie podnosi jego rangę historyczną, stawiając wręcz w jednej linii z Malborkiem.

Obecnie przyjęta, tzn. toruńska skala datacji obiektów, nie jest całkowicie spójna z grudziądzkimi obiektami fortyfikacyjnymi, ponieważ uznaje ona 1251 r. jako datę transformacji z budownictwa drewnianego do murowanego, co nie sprawdza się w przypadku Grudziądza, który już w 1222 r. został opasany murami kurtynowymi na potrzeby stworzenia bazy wypadowej dla wypraw krzyżowych do Prus polskiego rycerstwa.

4.5. Wartość artystyczna

Rozwiązanie ustroju nośnego mostu w formie łuku arkadowego nawiązuje bezpośrednio do idei rzymskich akweduktów, które do dziś zachwycają swoją monumentalnością wskazują na wysoki poziom ówczesnej wiedzy inżynierskiej a także poszukiwań idealnych proporcji wysoki poziom ówczesnej wiedzy inżynierskiej, a także poszukiwania idealnych proporcji Architektura średniowiecznego Grudziądza wymyka się spod określeń mecenatu krzyżackiego, (22.01.1256-przyłączenie miasta do ziemi chełmińskiej).

Wiązanie gotyckie cegieł w murze, zwane inaczej polskim, pierwotnie było wyłącznie wątkiem ozdobnym i występuje w XIII-wiecznym Grudziądzu równolegle z wątkiem wedyjskim. Zespół Bramy Toruńskiej miał historycznie charakter reprezentacyjny oraz obronny. Była bowiem usytuowana na szlaku prowadzącym do Chełmna, stolicy ziemi chełmińskiej.

4.6. Unikatowość

O unikatowości mostu świadczy już jego wiek. Jeśli szczegółowe badania potwierdzą hipotezę, to będzie najstarszym mostem murowanym w Polsce. Nie odnaleziono dotychczas starszego obiektu tego typu, więc jest to ewenement na skalę polską. Dodatkowo smaku dodaje, niestety nieistniejąca dziś, baszta bramna, przez którą prawdopodobnie można było dostać się do głównej drogi w średniowiecznym grodzie (obecnie ul. Klasztorna), która miała najpewniej charakter targowy⁴⁷. Rozwiązania tego typu nie znajdziemy w żadnym innym polskim mieście. W XIII w. rzadko budowano mosty ceglane, gdyż była to technologia mało znana i wymagająca dużej wiedzy murarskiej. Ten rodzaj konstrukcji budowlanej był wizytówką danej miejscowości, a świadczy

⁴⁷ Badania archeologiczne, prowadzone w l. 2013-2014, związane z przebudową torowiska tramwajowego, potwierdziły hipotezę M. Stachowicza o ulicy targowej. Archeolodzy bydgoscy Anna i Andrzej Retkowsky odnaleźli dobrze zachowaną, szeroką ulicę, wyłożoną balami z drewna. Znalezione artefakty świadczyły o handlowym charakterze tej ulicy.

również o znaczeniu średniowiecznego grodu. Mosty murowane częściej budowano w dobrach kościelnych, aniżeli świeckich. Krzyżacy preferowali mosty zwodzone.

Stąd też wniosek, że mosty murowane w Grudziądzu korespondują z metryką biskupią. Pomost oparty na łukach był prawdopodobnie drewniany, później wymieniono go na ceglany, a obecnie nadano mu charakter nawierzchni z betonu asfaltowego z wbudowanym torowiskiem tramwajowym. Ta różnorodność świadczy o wysokim stopniu eksploatacji mostu na przestrzeni wieków i obrazuje zmiany zachodzące w technice i technologii budowlanej. Można odnaleźć pewną analogię do mostu w Tczewie, na którym to pokolenia zarówno architektów, jak i inżynierów, z całego świata uczyły się i nadal uczą fachu. Pod Mostem Bramy Toruńskiej przepływa, leżący w pradolinie Osy, kanał Trynka (zwany również Ossą), zaprojektowany, wg legendy przez Mikołaja Kopernika, który dostarczał wodę mieszkańcom miasta.⁴⁸ Oryginalność grudziądzkiego miejskiego zespołu fortyfikacyjnego na tle innych miast ziemi chełmińskiej przejawia się również przez pryzmat 3 innych grudziądzkich zespołów bramnych. Zastosowane w nich triforia kolidują z jednoprzjezdowym typem bram krzyżackich. Średniowieczny Grudziądz pod względem elementów fortyfikacji był porównywalny z największymi miastami ówczesnej Polski. W czasie wojen polsko-krzyżackich była to kwatera mistrzów zakonu krzyżackiego i Kawalerów Mieczowych – dosłownie drugi Malbork".

POSŁOWIE

Praca K. Błaszczyk została nagrodzona na konkursie *Nieznane zabytki województwa pomorskiego*, w 2004 r. Konkurs odbywał się pod patronatem Wojewody Pomorskiego. Wręczenie nagród odbyło się w Gdańsku. Natomiast M. Stachowicz w trakcie pisania pracy był studentem Politechniki Gdańskiej Wydziału Inżynierii Lądowej i Środowiska. Za swoją pracę otrzymał ocenę prawie celującą. Wg informacji uzyskanych od M. Stachowicza dla wykładowców Politechniki Gdańskiej Most Bramy Toruńskiej jest akademickim przykładem rozwoju budownictwa mostowego, o którym się mówi na wykładach.

Warto również napisać, że konstruktor mostów grudziądzkich a za nim mostu w Warszawie znał z praktyki zjawisko dylatacji, czyli osiadania budowli. Żeby most nie uległ zniszczeniu w trakcie osiadania, jego konstrukcja przypomina budowę resoru samochodowego, składającego się z łagi głównej i skreconych z nią piór. Taki most, podobnie jak resor był elastyczny, (fot.3 i fot. 10). Dzięki tej konstrukcji przetrwały ok. 750-800 lat. Szczególnie obciążony jest Most Bramy Toruńskiej.

Patrząc z perspektywy czasu i z tego co się zachowało z mostów grudziądzkich, Grudziądz w dziedzinie budownictwa mostowego zajmował szczególne miejsce na tle obszaru średniowiecznego obecnej Polski. Były tu udokumentowane 3 murowane mosty bram: Toruńskiej, Bocznej, Łasińskiej. Co najmniej 3 gdaniska z gankami na murach arkadowych.

---

⁴⁸ Wg stanu wiedzy z l. 2014-2015 Mikołaj Kopernik, jako jeden z pierwszych a może pierwszy skonstruował pompę ssąco-tłoczącą, przy której konstrukcji wykorzystał swoją wiedzę astronomiczną o mimośrodku (excentrum). Zob. M. Szajerka, *600 rocznica zbudowania wodociągu miejskiego w Grudziądzu. Problem wody pitnej w Grudziądzu od XIII do XVIII w. 1415-2015*, w: Biuletyn Koła Miłośników Dziejów Grudziądza, R.XII (2014), nr 32(407), z 12.11.2014 r. Konstrukcji wodociągu miejskiego w Grudziądzu wynika, że mosty grudziądzkie pełniły również funkcję zapór wodnych, służących do regulacji poziomu wody w rzece Osie.

Przed Nami zapewne jeszcze jest odkrycie reliktyw Mostu Bramy Kamiennej, prowadzącego do skrzydła południowego Zamku Wysokiego oraz relikty arkad gdańska wschodniego Zamku Wysokiego, udokumentowanego źródłowo, tak w dokumentach pisanych, jak i w źródłach ikonograficznych z XVII w. Podobno relikty arkad nadal są pod ulicą Zamkową, na Górze Zamkowej, w przestrzeni dawnego parchamu.

Zdjęcia

1. Most Bramy Toruńskiej. Fragment najstarszego fragmentu przęsła, wykonanego z cegły romańskiej, zapewne 1 poł. XIII w. Stan w 2004 r.
2. Most Bramy Bocznej. Widok ogólny. Stan z 19.09.2014 r.
3. Most Bramy Bocznej. Widoczny szew między murami arkadowymi. Stan z 19.09.2014 r.
4. Widok na trzeci mur arkadowy w głębi, odpowiednik łagi głównej w resorze.
5. Mosty bram Bocznej i Łasińskiej (Kwidzyńskiej) na panoramie z 2 poł. XVII wieku.
6. Most Bramy Toruńskiej na panoramie J. Steinera, z 1 poł. XVIII w.
7. Mosty Bramy Toruńskiej i Bramy Bocznej na planie Grudziądza z XVIII w.
8. Panorama Grudziądza F. Bilsa.
9. Gdańsko południowe przy klasztorze benedyktynek.
10. Przęsło Mostu Bramy Krakowskiej w Warszawie przy Placu Zamkowym, wzorowanego na mostach w Grudziądzu.

(L.B.S.)

Redakcja: Tadeusz Rauchfleisch, Janusz Hinz. Logo KMDG wykonał Grzegorz H. Rygielski.

Notatki

Notatki